CÂTEVA OBSERVAȚII ETIMOLOGICE

MARIA MARIN

Activitatea desfăşurată în ultimii ani la elaborarea *Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice*, al cărui prim volum este în curs de publicare (Marin 2008 a, b), ne-a prilejuit formularea unor corecturi sau a unor noi argumente privind anumite soluții etimologice propuse anterior. Observațiile care urmează sunt concepute, toate, din perspectiva muncii la acest dicționar.

BONDRÉȚI s. m. pl. este atestat în dicționar dintr-o localitate din județul Gorj (v. TDO, pct. 951, comuna Slivileşti), cu sensul „nimfe, pupe ale gândacilor de mătase”: [Guşile] *le culegem, le punem la soare, să nu-nvieze din ele, să moară* **bondréț**-*ăia*. Acelaşi sens şi altele apropiate sunt notate în DA pentru formele *bondréț*, *bondréte*[1], consemnate ca substantive masculine, fără indicarea pluralului[2]. Posibilitatea existenței mai multor forme de singular, precum cele din DA (*bondreț* sau *bondrete*, ultima specifică ariei olteneşti) ne-a determinat ca, în dicționarul nostru, să nu reconstituim singularul. Pe de altă parte, prezența în DA a celor două variante explică de ce autorii Gl. Olt. au neglijat înregistrarea substantivului de care ne ocupăm.

Atât sensurile din DA, cât şi cel din dicționarul graiurilor sudice trimit la forma unui vierme (mare), umflat şi, de regulă, gâtuit din loc în loc, ceea ce sugerează, după părerea noastră, o apropiere de aspectul (formal, exterior) al cecului de la porc şi al tobei preparate în acesta. Pentru denumirea mațului respectiv şi a preparatului culinar corespunzător graiurile olteneşti cunosc o serie bogată de sinonime redate prin diverse cuvinte, dintre care amintim, în primul rând, *bundăréte* s. m., pl. *bundăréți*, cu varianta de plural *bondaréți* (v. Gl. Olt., s.v.). Forma şi semantismul celor două serii de termeni: *bundăréte*, pl. *bundăréți*/*bondaréți* şi *bondréți* ne-a determinat ca, în dicționar, ultimul (*bondreți*) să fie inclus sub cuvântul-titlu *bundărete*, ca variantă (cu sens distinct) rezultată prin sincoparea lui *ă*/*a* neaccentuați.

---

[1] Pe lângă semnificația „larva fluturelui de mătase” (preluată din Simion Florea Marian, *Insectele în limba, credințele şi obiceiurile românilor. Studiu folcloristic*, Bucureşti, 1903, p. 279), în DA sunt indicate sensurile „vierme m a r e; vierme care se ține prin lemnele putrede” [s.n., M.M.] ş. a., toate provenind din județele Gorj şi Mehedinți.

[2] Cunoaşterea şi notarea pluralului se dovedesc, adesea, elemente importante pentru stabilirea familiei lexicale căreia aparține un anumit cuvânt (Marin 2008 c).

FD, XXVII, Bucureşti, 2008, p. 177–181

BDD-A15278 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:28 UTC)

Bundăréte şi sinonimele *bundărắu*, *bundăreác*, *bundărúi* (prezente în Gl. Olt. cu cele două sensuri menţionate) au atras atenţia dialectologilor, care au formulat diferite propuneri etimologice.

Mai întâi, Paul Lăzărescu (1967) consideră că seria *bundafete*, *bundărău*, *bundăreac*, *bundărete*, *bundărui* ar reprezenta derivate, de natură metaforică, de la substantivul *bundă* (*bundră*) „haină îmblănită, fără mâneci, care se încheie la subsuară”[3]. În acelaşi loc, autorul, având, probabil, o urmă de îndoială în privinţa soluţiei propuse, admite şi o posibilă contaminare lingvistică între derivate de la *burtă* (cum ar fi *burtafete*) şi derivate de la *fund* (precum *fundărete*): *burtafete* + *fundărete* > *bundafete* (*ibid*., 619).

Chestiunea originii acestor sinonime este reluată, după 40 de ani, de către Iulia Mărgărit (2007, 53–55), care, folosind ca argument răspândirea termenilor în discuţie în arii geografice diferite faţă de *bundă* (*bondă*, *boandă*, *bundră*), dar şi soluţia abia întrezărită de Paul Lăzărescu, respinge ideea originii metaforice. Autoarea susţine că termeni precum *bundărete*, *bundăreac* (*bundăveac*), *bundărui* sunt rezultatul contaminării dintre cuvântul *burtă* (sau oricare dintre derivatele de la acesta, prezente în Gl. Olt.: *burtan*, *burtican*, *burtoi*) şi *fundărete* (întâlnit şi el, în Gl. Olt., cu sensuri identice).

Reexaminând soluţiile propuse, considerăm că ideea contaminării lingvistice între *burtă* şi un alt cuvânt (din aceeaşi sferă semantică) poate fi susţinută doar pentru termenii *burtafete* (cu variantele fonetice *bundafete*, *bundavete* şi, eventual, *bundrăfete*), *burtafoi*, atestaţi în nord-estul Olteniei.

În schimb, pentru *bundărắu*, *bundăreác*, *bundăréte*, *bundărúi*, serie de sinonime atestată în aceeaşi arie cu variantele *bondréţ*, *bondréte*, din DA, cu pluralul *bondreţi*, din dicţionarul graiurilor sudice, adică în judeţele Gorj şi, mai ales, Mehedinţi, reprezintă, după părerea noastră, derivate de la *bondar*, cu diferite sufixe (*-ău*, *-eac*, *-ete*, *-ui*) şi cu închiderea lui *-o-* la *-u-* (după bilabiala *b-*), atestată inclusiv în varianta *bundar* întâlnită în DA[4].

Din punct de vedere semantic, transferul, realizat prin metaforă, de la *bondar* (cuvânt de origine onomatopeică, cf. DA, s.v., cunoscut pe întreg teritoriul dacoromân), denumind o insectă „r o t u n d ă î n p â n t e c” [s.n., M.M.] (cf. Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 192), este uşor de admis, asemănarea dintre bondar şi cecul porcului, respectiv, mezelul preparat în acesta, fiind mai mult decât evidentă[5].

[3] Argumentaţia formulată de Paul Lăzărescu (1967, 622) este citată în întregime de Iulia Mărgărit (2007, 54–55).

[4] Nu este exclusă posibilitatea ca, la nivelul graiurilor olteneşti, între cele două serii sinonimice de origini diferite să se fi produs anumite contaminări.

[5] De remarcat că între sinonimele atestate în graiurile dacoromâne sudice pentru cele două noţiuni la care ne referim se numără şi altele bazate pe metaforă: *chirţ*, cuvânt provenit, probabil, de la numele unei păsări de baltă, *chirţă*, comunicat din Măgurele, judeţul Teleorman (v. DA, s.v.), *moş*, *papuc*, pentru „tobă”, şi *fultuc* „pernă mică”, *moş*, *unchiaş*, pentru „cec”.

BDD-A15278 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:28 UTC)

Un argument în plus pentru susţinerea originii metaforice a elementelor lexicale discutate aici este atestarea termenului *bunderéu* s. n., pl. *bunderéie* cu sensul „mică ridicătură de teren; movilă naturală”, întâlnit în aceeaşi arie oltenească (NALR. Olt., h. 336, pct. 928, din sudul judeţului Vâlcea) şi cu varianta, explicabilă fonetic, *bundiléu* s. n., pl. *bundiléie* (*ibidem*, pct. 925). Şi de această dată, avem de a face cu un transfer metaforic de la augmentativul **bondărău*/**bundărău* „bondar mare” > *bundereu* (cu transformarea sufixului *-ău* în *-eu* şi, apoi, cu asimilarea vocalică *ă – e* > *e – e*) la denumirea unei forme de relief cu aspect bombat, rotunjit, umflat[6].

Trebuie să adăugăm că un alt sinonim din seria discutată, *bundărete*, în varianta *Bondorete*, este atestat ca nume topic în localitatea Vulcana-Băi din judeţul Dâmboviţa (v. DTRM, I, s.v.). De subliniat că, pentru etimologie, autorii *Dicţionarului toponimic. Muntenia* sugerează o apropiere de un eventual nume de persoană *Bondar*, dar şi de *bundărete* „cec”, din Gl. Olt.

Revenind la cuvântul de la care am pornit discuţia, rezultă că *bondréţ*, *bondréte*, cu pluralul *bondréţi* „nimfă a fluturelui de mătase”, reprezintă, de fapt, diminutive de la *bondár* + *-eţ* (*-ete*) > * *bondăréţ* > *bondréţ* (**bondăréte* > *bondréte*).

CHEPCÉL este unul dintre cuvintele cu răspândire dialectală a cărui etimologie a suscitat multe discuţii în lingvistica românească. Expuneri ample asupra soluţiilor avansate pentru formele *căpcea*, *chepcel* (*chipcel*), *chepcea* ne prezintă Teofil Teaha (1986, 253–258) şi Andrei Avram (2001, 75–79).

Beneficiind de propunerile etimologice formulate de Andrei Avram, dar şi de posibilităţile mai largi de interpretare rezultate din materialul excerptat pentru dicţionarul graiurilor sudice, propunem o nouă organizare a termenilor *chepcel*, *chepcea*, *chipcel*, *căpcea*, deosebită de cea din DA (s.v. *chepcel*), dar, parţial, şi de soluţia propusă de autorul amintit. Oferind, cu această ocazie, şi o mică „incursiune” în dicţionar, ne permitem să reproducem, în continuare, cele două articole consacrate formelor în discuţie:

căpcél s. n., pl. *căpcéle* **1º** AO, Pl. 123/rar Gj, Mh[7] „vas mic, din lemn scobit, care, prins în băieri, se pune în gura găleţii de muls oile”; **2º** AO, Pl. 123/rar Gj „căuş din lemn scobit (folosit, mai ales, la stână)”; **3º** var. **chipcél** s. m., pl. *chipcéi* GO/rar Gj „roata cea mică la plită”.

– var. 1º **căpceá** s. f., pl. *căpcéle* AO, Pl. 123/rar Gj; **chepcél** s. n., pl. *chepcéle* AO/rar Gj; **chipcél** s. n., pl. *chipcéle*/rar Mh.

[6] În toponimia românească sunt adesea atestaţi termeni motivaţi prin „aspectul exterior, material, concret al lucrurilor” (Iordan 1963, 313), dintre care, menţinându-ne în aceeaşi sferă semantică, amintim: *Boarne* (< *boarnă* „musculiţă care trăieşte prin păduri şi pişcă pe om şi animalele...”; v. DA, s.v.), *Bombari* (< *bombar* „bărzăun, bondar”, v. DA, s.v.), *Bunzari* (< *bunzar* < *bonzar* „bărzăun, bondar”; v. DA, s.v. *bonzar*), toate trei prezente în Iordan 1963, 329.

[7] Distribuţia teritorială a termenilor din *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice* este sugerată prin raportare la judeţe, pentru care s-au folosit simbolurile oficiale, recunoscute în toată ţara.

BDD-A15278 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:28 UTC)

chipcél[2] s. n., pl. *chipcéle* **1º** AO, h. 572/rar Mh; AMD, h. 452; AFLR/rar Ph, Br, Gr, Cț „unealtă de pescuit; crâsnic”; **2º** var. **chepceá** s. f., pl. *chepcéle* AMD, h. 659/rar Cț „bucată de lemn sau de fier îndoit, fixată deasupra proțapului, formând scobitura în care se prinde jugul”.

– var. **chepci** s. m., pl. *chepci* 2º AMD, h. 659/rar Cț; **cipcél** s. n., pl. *cipcéle* 1º AMD, h. 452; GD/prin Br, Cț şi rar Cl, Tl; **ciripceá** s. f., pl. *ciripcéle* 1º GD/rar Tl.

Aşadar, forma *căpcél*, neatestată până acum cu aceste sensuri[8] şi mult mai apropiată de etimonul propus: *căucél*, derivat românesc de la *caúc* < lat. *caucus*, cu modificarea fonetică specifică Banatului *u* > *p* (cf. *căuta* > *căpta*), a evoluat la *chepcél* prin trecerea lui *că-* la *che-* (cf. *cămeşe* > *chemeşe* > *chimeşe*) şi, mai departe, prin disimilare, la *chipcél*, în aria oltenească de întrepătrundere cu graiurile bănățene. Semantic, nu există niciun impediment pentru această etimologie, primele două sensuri înscriindu-se în semnificațiile cuvântului *cauc*, iar cel de al treilea, „roata mică de la plită”, sugerând, de asemenea, forma unui *căuş*.

Cel de al doilea cuvânt, *chipcél*, este creat, la nivelul graiurilor româneşti, după pluralul, de asemenea românesc, al variantei *chepcea* s. f., pl. *chepcele* (cf. Marin 2008 c) mult mai apropiată de forma etimologică, dar cu o singură atestare în materialul nostru şi cu un sens mai deosebit. Celelalte variante atestate pentru cele două sensuri sunt create şi ele pe teren românesc. Ambele semantisme sugerează obiecte de prins, de apucat, proprii turcescului *kepçé* semnificând, între altele, „plasă de prins fluturi” şi „un fel de luptă corp la corp” (v. TOIS, s.v.). Cu excepția unei localități din județul Mehedinți (pct. 967, Salcia), pentru care nu excludem o fuziune formală cu omonimul de sub *chipcel*[1], *chipcel*[2] (cu sensurile şi cu variantele sale) este atestat în aria muntenească şi, cu precădere, în Dobrogea. Repartiția geografică a cuvântului în discuție constituie un argument suplimentar pentru propunerea etimologică consemnată în DA, s.v. *chepcea*, şi susținută de Andrei Avram (2001, 79)[9], inclusiv pentru admiterea faptului că *chipcel* „căuş”, atestat într-un text de la 1691, tipărit la Bucureşti şi menționat în DA, s.v. *chepcel*, reprezintă, într-adevăr, varianta provenită din etimonul de origine turcă, pentru care dicționarele menționează, în primul rând, sensul „lingură mare, polonic” (v. TOIS, s.v. *kepçé*).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* din Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti.

ALRR. Munt. şi Dobr. (AMD) = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, Bucureşti, vol. I–III, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae

[8] În DA, *căpcél* figurează doar ca diminutiv pentru *cap*.

[9] Dumitru Loşonți (2007, 42) exclude aportul turcesc la explicarea unora dintre formele şi sensurile lui *căpcea*, *chipcel*.

BDD-A15278 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:28 UTC)

Saramandu, Magdalena Vulpe, 1996–2001; vol. IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 2004; vol. V, de Teofil Teaha (coord.), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, 2007.

Avram 2001 = Andrei Avram, *Noi contribuţii etimologice*, Bucureşti.

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.

DTRM = *Dicţionarul toponimic al României. Muntenia* (DTRM), vol. I, A–B. Sub redacţia prof. univ. dr. Nicolae Saramandu, Bucureşti, 2005.

Gl. Dobr. (GD) = *Glosar*, în *Texte dialectale şi glosar. Dobrogea*, de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană şi Nicolae Saramandu, Bucureşti, 1987, p. 477–686.

Gl. Olt. (GO) = *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967.

Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti.

Lăzărescu 1967 = Paul Lăzărescu, *Termeni referitori la preparate culinare în graiurile olteneşti*, în „Fonetică şi dialectologie”, VIII, p. 617–625.

Loşonţi 2007 = Dumitru Loşonţi, *Certitudini şi ipoteze etimologice*, Bucureşti.

Marin 2008 a = Maria Marin, *Probleme ale sinonimiei într-un dicţionar dialectal*, în *Lucrările Primului Simpozion Internaţional de Lingvistică*, Bucureşti, p. 57–64 + 12 hărţi.

Marin 2008 b = Maria Marin, *Importanţa sinonimelor în elaborarea unui dicţionar dialectal*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, LIX, nr. 2, p. 417–422.

Marin 2008 c = Maria Marin, *Importanţa formelor de plural în stabilirea filiaţiei unor cuvinte*, în *Lucrările celui de al XIII-lea Simpozion Internaţional de Dialectologie*, Baia Mare, 19–21 septembrie, 2008.

Mărgărit 2007 = Iulia Mărgărit, *Comentarii etimologice şi semantice*, Bucureşti.

NALR. Olt. (AO) = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I–V, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, Bucureşti, 1967–1984.

TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967.

Teaha 1986 = Teofil Teaha, **Cauc**–*termen moştenit în graiurile româneşti actuale*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, V, Craiova, 1986, p. 253–258, republicat în Teofil Teaha, *Cuvinte latineşti moştenite în graiurile româneşti actuale*, Bucureşti, 2005, p. 104–111.

TOIS = *Redhause Türkçe/ Osmanlica– Ingilizce Sözlük* [1997].

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, Bucureşti

BDD-A15278 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:28 UTC)